

ГІСТОРЫЯ МАГЛЁЎСКАЙ РАТУШЫ

Адзін з вялікіх гарадоў сярэднявечнай Беларусі Магілёў атрымаў поўнае Магдэбургскае права ў 1577 г. Дзякуючы самакіраванню і вялікім гандлёвым прывілеям горад стаў хутка расці і ў канцы XVI ст. стаў адным з самых вялікіх гарадоў у Вялікім княстве Літоўскім, асабліва пасля разгрому і заняпаду Полацка падчас Лівонскай вайны.

Адразу пасля атрымання гандлёвых прывілеяў у Старым горадзе, каля гарадской брамы, будоўля першая драўляная ратуша. Паколькі Магілёў, як і іншыя гарады сярэднявечча, часта цяпеў ад пажараў, Магілёўская ратуша не адзін раз згарала, і яе месцазнаходжанне мянялася. Апошняя драўляная ратуша знаходзілася на левым баку вуліцы Шклоўскай (цяпер вул. Першамайская) на рагу, дзе потым размясціліся езуіты.¹

У канцы XVII ст. пасля спусташальнай руска-польскай вайны, падчас якой Магілёву больш пашанцавала, чым суседнім беларускім гарадам, яго заможныя жыхары будуюць мураваную двухпавярховую ратушу з высокай васьмівугольнай вежай на Гандлёвай плошчы.

Звесткі аб аўтарах будаўніцтва ратушы, яе выглядзе і аб інтэр'еры можна знайсці ў матэрыялах магілёўскага магістрата, якія былі надрукаваны ў 1871 г. у Віцебску пад назвай “Историко-юридические материалы”.²

Першы камень у падмурак новай ратушы быў закладзены 4 верасня 1679 г. Пры закладцы і асвячэнні ратушы прысутнічалі каталіцкае і праваслаўнае духавенства і кіраўнікі магістрата. Кіраваў будаўніцтвам майстар Феска. Праўда, некаторыя даследчыкі разам з ім называюць кіраўнікамі будоўлі аўтарскі калектыў (Грышку, Ігната, Ваську і Андрэя). Аднак уважлівае прачытанне магістэрскіх кніг дае магчымасць сцвярджаць, што гэтыя людзі былі простымі мулярамі, якія амаль кожны працоўны дзень чаргаваліся і, верагодна, уваходзілі ў адну будаўнічую арцель пад кіраўніцтвам аднаго майстра.

Для будаўніцтва ратушы спатрэбілася шмат матэрыялаў, якія куплялі ў розных падрадчыкаў, у тым ліку і ў манахаў Мікольскага манастыра. Было адразу закуплена 42,8 тыс. штук цэглы, 616 бочак

¹ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. Ф. 1817, воп. 1, адз. зах. 59, л. 7.

² Историко-юридические материалы. – Витебск, 1871. – Вып. 1.

вапны, шмат вялікіх камянёў для падмуркаў, 800 вазоў пяску, а таксама жалеза “на граты, на крыча і на іншыя до мура потребныя речі”, розныя драўляныя бэлькі, брусy, жэрдкі і бярвенні.

Да 1680 г. асноўны корпус ратушы, відаць, быў пабудаваны, бо ў лістападзе 1680 г. купілі “латоки два пяти сажон на ратуш мурованый”. У лютым 1681 г. былі зроблены вокны і ў яе сенях прабіты “обокончыны” (аканіцы).

У сакавіку 1681 г. некаторыя часткі памяшканняў ацяпляліся, бо дровы куплялі для абелзвых ратуш, старой і новай. У 1681 г. будаўніцтва працягвалася. Былі накрыты ратушныя ганкі, і вяліся работы на даху асноўнага корпуса. Акрамя цяслярскіх работ, ішла і мулярская праца, у якой прымалі ўдзел дзве будаўнічыя арцелі пад кіраўніцтвам майстроў Фескі і Апанаса. Ёсць звесткі, што ратуша мела два ганкі, вялікі і малы, над якімі былі пазалачоныя ветранікі (флюгеры). Ратушныя вокны былі зашклёныя, а памяшканні ацяпляліся кафлянымі печамі. Працягваліся працы па знешнім аздабленні ратушы. Магілёўскі мастак Афанас Пігарэвіч зрабіў пазалачоныя ветранікі на ратушу, а таксама распісаў блакітнай фарбай ратушныя шчыты. Ён жа напісаў абраз Святой Багародзіцы, якая знаходзілася ў адной з ратушных залаў, распісаў “балясы, печку і напісаў выяву святых евангелістаў”.

У лістападзе 1681 г. ратушу асвяцілі святары з Брацкага манастыра. З гэтага часу яна стала функцыянараваць. У 1682 г. было пачата будаўніцтва ратушняй вежы пад кіраўніцтвам майстра Крузберга з Быхава. Аднак 1 верасня 1686 г. каменная ратушная вежа, збудаваная на вышыню 40 локцяў (каля 26 м), абвалілася. З цаглянага развалу і друзю магілёўцы збудавалі непалалёку цэйхауз для гармат.

Магілёўскі магістрат на гэтым не супакоіўся і ў ліпені 1692 г. зноў стаў будаваць вежу перад ратушным будынкам. На гэты раз кіраваў будаўніцтвам майстар Ігнат. Спачатку разабралі рэшткі першапачатковай вежы, потым заклалі і асвяцілі новыя падмуркі. Цяпер будаўніцтва вежы пайшло больш паспяхова. Быў пабудаваны балкон, аздаблены рознымі драўлянымі балясамі, а перад уваходам у вежу быў зроблены малы ганак.

Але магілёўцам не шанцавала, і ўжо летам 1698 г. новая вежа запатрабавала рамонт. Падчас рамонту драўляныя парэнчы балкона замянілі на металічныя.

У 1699 г. каля ратушы ўжо згадваліся “вароты ратушныя мураваныя”, якія былі пакрыты “дорам” (драпкай).

На аснове шматлікіх пісьмовых крыніц і аналізу аналагаў апісання інтэр’еру ратуш XVII ст. на тэрыторыі Рэчы Паспалітай

можна прапанаваць рэканструкцыю знешняга выгляду і інтэр'ераў Магілёўскай ратушы на канец XVII ст.

На першым паверсе знаходзіліся “сени”, вялікая “ізва”, дзе адбываўся суд пад кіраўніцтвам войта, канцэлярыя, у якой знаходзіліся пісары, а таксама памяшканне (ратушная святліца), дзе захоўваліся бягучыя справы магістрата.

Другі паверх займалі “сени”, судовая “ізва”, у якой праходзілі суды пад кіраўніцтвам бургамістра і раднікаў, зала – месца сходаў магістрата – і некалькі дапаможных памяшканняў. У цокальным паўпадвальным паверсе ратушы знаходзіліся скарбніца, сховішча і турма. У корпусе вежы былі зала і святліца, а ў сутарэнні пад вежай жыў вартаўнік.

Усе памяшканні ацяпляліся кафлянымі печкамі, аблямаванымі тэракотавай і паліванай кафляй зялёнага колеру. Першы і цокальны паверхі, напэўна, мелі скляпальную столь. З першага на другі паверх вялі лесвіцы, упрыгожаныя разнымі пафарбаванымі драўлянымі балясамі. Асноўнай мэбляй былі лавы і эзліці, а таксама вялікія сталы, накрытыя зялёным сукном. У канцэлярыі і архіве стаялі шафы, у якіх захоўваліся паперы і кнігі. Усе паверхі мелі зашклёныя вокны з алавынымі пераплётамі. Знутры яны закрываліся фіранкамі з зялёнага гарусу. Парадныя памяшканні аздабляліся абразамі, каралёўскімі партрэтамі і харугвамі цэхаў. Усе падлогі былі выкладзены спецыяльнай цэглай, а сцены атынкаваны ў белы колер.

У ратушы заўжды падтрымліваліся чысціня і парадак. У вясэрні і начны час для асвятлення ўжываліся свечкі, якія ўстаўляліся ў спецыяльныя ліхтары. На вокнах цокальнага і першага паверхаў былі жалезныя краты. Усе вокны на ноч закрываліся драўлянымі аканіцамі, акаванымі фігурнымі металічнымі пласцінамі, якія выразаліся з тоўстай бляхі.

Звонку ратуша была атынкавана, мела два ганкі, нізкі і высокі (парадны). На высокі ганак вяла лесвіца з разнымі балясамі. Верагодна, парадны ганак быў цалкам закрыты, бо меў акно. На нізкім ганку стаялі лавы. Падлогі ў абодвух ганкаў былі цагляныя.

Ратушную вежу аздаблялі балкон з металічнымі рашоткамі і, магчыма, вялікі гадзіннік. Яна прыгожа выглядала сярод невысокіх драўляных і цагляных крам мясцовых гандляроў, ад якіх яе аддзяляў драўляны плот з цаглянай брамай, накрытай дранкай. Яшчэ здалёк стомлены вандроўнік, які ўваходзіў у Магілёў праз знакамітую Алейную браму, бачыў пазалочаныя металічныя ветранікі, што аздаблялі ратушную вежу, франтоны і дахі абодвух ганкаў.

Гэтую карціну ў значнай ступені пацвердзілі вынікі археалагічных даследаванняў, зробленых аўтарамі на месцы

Магілёўскай ратушы ў верасні 1979 г. Была раскапана большая частка рэшткаў будынка. Захаваліся падмуркі ратушы і ніжнія кавалкі сцен, зробленыя з тонкай цэглы-пальчаткі (сярэдня памеры яе 30–31 x 14–15 x 5,5 см). Глыбіня залягання падмуркаў асноўнага будынка 60–75 см, яны складзены з валуноў, прамежкі паміж імі закладзены цэглай. Ратуша пабудавана на магутным слаі мацерыковай гліны. Гэта быў прамавугольны будынак з васьміграннай вежай, прыбудаванай да галоўнага фасада. Падчас раскопак знойдзены падмурак вялікай кафлянай печы, складзены з кавалкаў цэглы і невялікіх камянёў. Побач былі кавалкі зялёнай паліванай кафлі XVII ст., аздобленай сюжэтным арнамантам. У развале печы выявілі і сцянную бязрамачную кафлю пачатку XVIII ст., пакрытую светла-зялёнай палівай і раслінным арнамантам.³

Сярод іншых знаходак можна вызначыць фрагменты шкляных квартаў, паліванага і распіснoga посуду. Найбольшую цікавасць уяўляюць зялёныя паліваныя куфлі з ручкамі, аздобленыя старажытным гербам Магілёва (абарончая вежа).⁴ Магчыма, што яны патрапілі сюды са старой драўлянай ратушы, бо ў 1661 г. Магілёў атрымаў новы герб.

Даследаванні магілёўскай ратушы былі прадоўжаны ў 1984 г. Каля падмуркаў ратушнай вежы праглядаліся рэшткі параднага ганка, складзенага з цэглы-пальчаткі на неглыбокім бутавым падмурку. Знойдзены элементы дзвярных каробак, што сведчыць аб наяўнасці нейкіх памяшканняў пад ганкам.⁵

Падчас раскопак былі сабраны кавалкі тонкай пляскатай чырвонай дахоўкі з прамавугольным мацаваным шыпом, якой некалі быў накрыты будынак ратушы.

У верасні 1708 г. падчас Паўночнай вайны, калі войскі Пятра I спалілі горад, ратуша таксама гарэла, аднак гарадскія (магістэрскія) кнігі з яе паспелі вынесці.⁶

У 1733 г. ратушную вежу рамантуюць і яе вышыня дасягнула 38 м.⁷

³ Трусов О.А. Памятники монументального зодчества Белоруссии XI–XVII вв. – Мн., 1988. – С.55–56, 69, 107, 146.

⁴ Трусов О.А. Раскопки Могилевской ратуши и Заславского замка // Археологические открытия 1979 года. – М., 1986. – С. 369.

⁵ Чернявский И.М. Исследования в Могилеве, Любче и Несвиже // Археологические открытия 1984 года. – М., 1986. – С. 350.

⁶ Записи игумена Ореста // Археол. сб. документов, относящихся к Северо-западной Руси. – Вильно, 1887. – Т. 2. – С. 61.

⁷ Беларуськая Савецкая Энцыклапедыя. – Мн., 1972. – Т. 6. – С. 506.

Пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай у 1772 г. Магілёў уваходзіць у склад Расійскай імперыі і робіцца губерньскім горадам. Таму тут адразу пачалося вялікае будаўніцтва. На Гандлёвай плошчы недалёка ад ратушы будуець палац губернатара і чатыры карпусы прысутных месцаў. У 1773 г. карэннай перабудове падлягае і ратуша. Была закуплена цэгла ў розных людзей, а таксама ў манахаў-бернарцінаў. Вапну на будоўлю пастаўляў Брацкі манастыр. Летам 1773 г. каля ратушнай вежы і будынка ўжо стаялі рыштванні. Будынак быў капітальна перароблены ў адпаведнасці з новым архітэктурным стылем (класіцызм). Некаторыя сцены і перагародкі былі цалкам разабраныя, на вокнах пастаўлены жалезныя кратаы, у мурах вежы ўжыты металічныя круглыя і крыжовыя праёмныя бэлькі – сувязі. Столь будынка ацяплялі глінай, пераробілі лішнія кафляныя печы, аздобленыя зялёнай паліванай кафляй. У верасні дах ратушы быў накрыты бляхай. На ўвесь ратушны дах было патрэбна 450 лістоў бляхі, а ўся перабудова абышлася ў 1401 тыс. руб. Кіраваў працамі па перабудове ратушы паручык Іван Таўлін (?).⁸

Перабудова ратушы ў стылі класіцызму і пабудова побач шэрага манументальных будынкаў паабалал Гандлёвай плошчы прывялі да ўзнікнення ў Магілёве першага завершанага комплексу адміністрацыйна-грамадскіх будынкаў.

У 1777 г. былі атынкаваны “ратушныя корідоры”, “судовая изба”, канцелярыя, а таксама адрамантаваны ратушны гадзіннік. Захаваліся апісанні інтэр’ераў асноўных памяшканняў ратушы на канец XVIII ст. У зале знаходзіўся вялікі судовы стол, накрыты кармазінавым (малінавым) сукном. Вакол яго стаялі крэслы. На сценах віселі партрэты Кацярыны II, Паўла I (наследніка прастола), каралеўскія партрэты (відаць выява Станіслава Панятоўскага) і абраз з выявай Ісуса Хрыста.⁹

У 1778 г. было створана Магілёўскае намесніцтва. 4 ліпеня 1778 г. трубачы на ратушнай вежы ўрачыста затрубілі, паведамляючы тым самым аб адкрыцці намесніцтва. У той час магілёўскім намеснікам быў граф Чарнышоў. Па яго загадзе кожны дзень з паловы 12-й да паловы першай па абедзе, акрамя суботы і нядзелі,

⁸ НГАБ, ф. 2109, воп. 2, ед. зах. 5. У дакументальных крыніцах прозвішча паручыка пішацца па-рознаму, напрыклад, Таул, Таулов, Раулов, што, верагодна, тлумачыцца няведаннем рускай мовы. У гэты час усё справядства, пачынаючы з 1707 г., у магілёўскім магістраце вялося на польскай мове.

⁹ НГАБ, ф. 1817, воп. 3, адз. зах. 2, л. 54.

на магістрацкай вежы гралі на трубах і валторнах, а ў святочныя дні і на іншых інструментах.

У 1780 г. на ратушную вежу, якая тады была самай высокай пабудовай у горадзе, для агляду панарамы Магілёва падымаўся аўстрыйскі імператар Франц-Іосіф, які сустракаўся ў Магілёве з Кацярынай II.¹⁰

Пасля анексіі Расіяй Магілёва ў будынку ратушы па-ранейшаму знаходзіўся гарадскі магістрат, які ў гэты час выконваў функцыі толькі гарадскога суда.

З канца XVIII ст. знешні выгляд ратушы амаль не мяняўся. Архітэктурна будынак нагадваў старую традыцыю класіцызму, адлюстраваную ў абліччы адміністрацыйных будынкаў на Гандлёвай плошчы: шырокі гарызантальны пас паміж паверхамі, рустоўка ніжняга паверха, аздабленні вокан верхняга паверха. Пяцірусная вежа ратушы, а таксама званіца Богаўленскага сабора сталі да гэтага часу асноўнымі вертыкальнымі дамінантамі горада.

У 1846 г. у будынку ратушы па-ранейшаму знаходзіўся “городской магистрат обще с думаю в верхнем этаже” і “сездний дом I части города”.¹¹ Да 1847 г. ратушная вежа выкарыстоўвалася ў якасці пажарнай “каланчы”. Ёсць звесткі, што ў 1858 г. на ёй устанавілі гадзіннік.

У 1866 г. магістраты ў Беларусі былі ліквідаваны і ўсе іх справы перадалі павятовым судам.

У 1873 г. ў ратушы знаходзіўся шпіталь, а вежа па-ранейшаму выкарыстоўвалася ў якасці назіральнай вышкі для пажарнікаў. Пасля земскай рэформы 1870 г. органамі гарадской улады з’яўляюцца гарадскія ўправы, а іх выканаўчымі органамі – гарадскія думы. У 1901 г. магілёўская гарадская управа знаходзілася ўжо ў будынку былой ратушы, дзе была да 1917 г.¹²

У адпаведнасці з Пастановай СНК БССР № 28 ад 3 жніўня 1926 г. будынак быў узяты пад ахову дзяржавы і аб’яўлены дзяржаўным здабыткам. У 30-х гадах XX ст. ратушную вежу па-ранейшаму займалі пажарнікі, а сам корпус, як расказвалі старыя жыхары Магілёва, займалі вайсковыя ўстановы.

Летам 1941 г. будынак ратушы апынуўся ў эпіцэнтры баёў за горад. Жыхары Магілёва расказвалі, што пасля адыходу фашыстаў у 1944 г. на самым версе ратушнай вежы былі знойдзены рэшткі

¹⁰ Жизнь Гавриила Добрынина. – СПб., 1872. – С. 198, 202, 306.

¹¹ Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў, ф. 1293, воп. 165. сп. 169. План г. Магілёва, 1846 г.

¹² Никонов Б. Могилев и его прошлое // Нива. – 1901. – № 11. – С. 216.

амуніцыі кулямётчыка, які да апошняга патрона змагаўся з захопнікамі ў жніўні 1941 г.

У гады вайны ў адным з памяшканняў ратушы знаходзілася падпольная балышавіцкая арганізацыя.¹³

Ратуша моцна пацярпела і ў 1944 г. У газете “За Радзіму” ад 10 жніўня 1944 г. надрукаваны фотаздымак напалову разбуранага будынка ратушы. У жніўні 1945 г. ратушу абследавала камісія ў складзе некалькіх архітэктараў і прадстаўніка Упраўлення па справах архітэктуры. Будынак не выкарыстоўваўся, яго сцены мелі шмат шчылін, скразных адтулін і выбоін. Знешнія і ўнутраная тынкоўка поўнасьцю абвалілася. Перакрыцці разбураны, усе лесвіцы, падлогі і столі былі знішчаны. Камісія, улічваючы тое, што ратуша з’яўляецца каштоўным помнікам беларускай архітэктуры, прапанавала зберагчы яе да поўных архітэктурных абмераў і павесіць на будынку ахоўную дошку.¹⁴

Разам з разбураным горадам паступова адбудоввалася і Магілёўская ратуша. На фотаздымку 1948 г. яна мае дах і вокны, шчылін і адтулін ужо не відаць.¹⁵ 16 кастрычніка 1947 г. ратуша XVII ст. у г. Магілёве была зноў прынятая на дзяржаўную ахову.¹⁶

На нарадзе архітэктараў БССР па ахове помнікаў архітэктуры, якая адбылася 26 снежня 1952 г. сярод адрамантаваных помнікаў усесаюзнага значэння ў Беларусі адзначалася таксама і Магілёўская ратуша. У якасці станоўчага прыкладу выступоўцы адзначалі практ забудовы Савецкай плошчы ў г. Магілёве, дзе аўтары змаглі ўключыць былую ратушу ў агульны ансамбль створанай імі плошчы.¹⁷

Гэты практ быў надрукаваны ў магілёўскай газете “За Радзіму”. Аўтар артыкула “Практ забудовы Першамайскай вуліцы” адзначаў, што аднаўленне ратушы і выкананне прац па забудове і рэканструкцыі Савецкай плошчы стварае самы прыгожы выгляд цэнтру горада, які будзе відаць далёка з-за Дняпра.

У 1952 г. пачаліся работы па аднаўленні Магілёўскай ратушы. 11 верасня 1953 г. выканкам Магілёўскага гарадскога Савета прыняў рашэнне № 725, на аснове якога трэба было скончыць працу да 10 снежня 1953 г. Гаркамунгас пасля аднаўлення павінен быў узяць будынак ратушы на захаванне як помнік архітэктуры.¹⁸ Аб

¹³ Советская Белоруссия. – 1957. – 30 жніўня.

¹⁴ НГАБ (былы ЦГАОР БССР), ф. 903, воп. 3, адз. зах. 33, л. 292 – 294.

¹⁵ Капар М. Архітэктура Магілёва // Весці АН БССР. – 1948. – № 6. – С. 47.

¹⁶ НГАБ, ф. 903, воп. 3, адз. зах. 44, л. 16.

¹⁷ Там жа, л. 30.

¹⁸ Магілёўскі абласны архіў, ф. 11, воп. 5, адз. зах. 82.

гэтым пісала і мясцовая прэса. Аднак аднаўлення ратушы так і не скончылі. У 1957 г. помнік архітэктуры быў узарваны. Аб гэтым паведамлялася 30 жніўня 1957 г. у газеце “Советская Белоруссия”.

У 1978 г. Міністэрства культуры БССР выдзеліла грошы для распрацоўкі праекта адбудовы Магілёўскай ратушы і размяшчэння ў ёй “Палаца шлобаў”. Былі зроблены гістарычныя даследаванні, археалагічныя раскопкі, супрацоўнікамі Беларускага рэстаўрацыйнага праектнага інстытута зроблены праект аднаўлення будынка.

У маі 1992 г. на свяце 725-годдзя горада ў падмурак будучай адноўленай ратушы заклалі і (як у XVII ст.) зноў асвятлі першы камень будучага гарадскога сімвала. У сувязі з матэрыяльнымі цяжкасцямі будоўля ішла нядоўга.¹⁹ Магчыма, у наступным стагоддзі ратуша ўсё ж такі будзе адноўлена.

¹⁹ Кондратьева Л.Ф. Старая плошадь // V абласныя Магілёўскія краязнаўчыя чытанні, 28 кастр. 1993 г. – Магілёў, 1994. – С. 51.